

*Matuz János*¹⁸¹, *Beke Béla*¹⁸², *Cseuz László*¹⁸³: **A magyar búzanevelés és eredményei - magyar búzafajták a Kárpát-medencében**

Bevezetés

A kárpát-medencei magyar búzatermesztés régészeti leletek alapján kb. ezer éve folyik, az 1100-as évekből fennmaradt írásokban is többször előfordul a búza említése. A középkorban és az újkorban is hazánknak fontos kiviteli cikke volt a búza. A természetett búzafajták hosszú időn keresztül az egyes tájakhoz leginkább alkalmazkodott tájfajták voltak. A kiegyezés utáni gazdasági fejlődés, a népesség növekedése miatt egyre több búzára volt szükség. Az élenjáró földműveléssel foglalkozó nagybirtokok keresték azokat a fajtákat, amelyek többet és biztonságosabban teremnek, hiszen akkoriban a szárazság, a rozsda és egyéb betegségek óriási károkat okoztak.

A régi magyar búza elsősorban a minőségéről volt híres. A bécsi tőzsde 1885-ben kiadta Magyarország búzaminőségi térképét. Ezen a legjobb minőségű búzát termő terület a Tisza középső vidéke és a Bánát volt. Akkoriban még elsősorban tájfajtákat termesztettek pl. „Tisza-vidéki búza”, ezek egy része valóban kiváló minőségű volt, de keveset teremtek, mivel a legtöbb gabonabetegségre fogékonyak voltak.

A külföldi tapasztalatok alapján ezért 1870-től kezdődően több helyen, főleg a nagyobb uradalmakban, majd a századfordulótól kezdve állami intézményekben is elkezdődött a búza nemesítése. Az I. és a II. világháborúig sok helyen folyt szerte a Kárpát-medencében. Csak felsorolva a teljesség igénye nélkül e helyeket. Felvidéken: Diószeg, Sóssziget, Perbete, Viglás, Nagysurány. Dunántúl: Eszterháza, Fertőd, Lovászpátona, Alsóbogárd, Sárszentmiklós, Mezőhalom, Ilcskapusza. Alföld: Hatvan, Kompolt, Karcag, Bánkút, Árpádhalom, Orosháza, Mezőhegyes, Odvos, Ruma.

Az I. világháború idején és utána az 1920-as évek végéig a háborús veszteségek miatt sajnos romlott búzáink minősége. De Székács Elemér, Baross László, Fleischmann Rudolf és más nemesítők egy sor kiváló minőségű és a régi tájfajtáknál jobb termőképességű búzafajtát nemesítettek. Közülük leghíresebbek a „Székács” fajták, a „Bánkúti” búzák és a Fleischmann búzafajták voltak.

A magyar búzanevelés munkájának eredménye, hogy az 1900-tól kezdődően a nemesített fajták fokozatosan leváltották a régi gyenge termőképességű és betegségre fogékony tájfajtákat. Az 1930-as évek végére a kiváló minőségű és bővebben termő bánkúti fajták foglalták el a búza termőterület nagy részét, és még 1960-ban is a hazai búza vetésterület 69 %-án termesztették őket¹⁸⁴.

Azonban a gépi aratás elterjedésével az 1960-as években a hazai nemesítésű fajták vetésterülete jelentősen csökkent, mivel magas szárúak miatt alkalmatlanok voltak a kombájnos aratásra. Ekkor először olasz, és francia fajtákat honosítottak de ezek télállósága, fagyűrése nem felelt meg a hazai klímának, ezért szovjet és jugoszláv rövid, erős szárú és bőtermő fajtákat hoztak be és ezek terjedtek el a vetésterület nagy részén.

A magyar búzanevelés átszervezésével Martonvásáron és Szegeden egy új nemesítési programot indítottak el az 1970-es évek elején. Ennek eredményeként hamarosan megjelentek a gépi aratásra alkalmas bőtermő, jó minőségű búzafajták és az 1980-as években már a vetésterület nagy részén ezeket termesztették. Szerencsére ez így van most is, a hazai búzatermesztő terület kb. kétharmadán magyar búza fajtákat termesztnek. A többi jelentős szántóföldi növény faj (kukorica, napraforgó, repce, árpa, zab, burgonya) esetében sajnos mostan főleg külföldi fajtákat termesztnek.

¹⁸¹ búzanevelés, az MTA doktora, az MTA Növénynevelési Tudományos Bizottságának tagja, a Gabonakutató Kft (Szeged) tudományos tanácsadója.

¹⁸² búzanevelés, az MNE vezetőségének tagja, a Gabonakutató Kft (Szeged) tudományos munkatársa.

¹⁸³ búzanevelés, PhD, az MTA Növénynevelési Tudományos Bizottságának titkára, a Gabonakutató Kft (Szeged) Kalászos Gabona Főosztály vezetője.

¹⁸⁴ Balla L.: *A magyar búzanevelés története*. In Koltay Árpád, Balla László: *Búzatermesztés és nevelés*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1982. p. 197-222.

Mai búzanemesítési és termesztési adatok

Ennyi történelmi előzmény után lássuk mi a helyzet ma, hol vannak ma búzanemesítő műhelyek a Kárpát-medencében. Magyarországon Martonvásár és Szeged a két fő központja a búzanemesítésnek, de Karcagon, Kompolton és Táplánszentkereszten is születnek búzafajták. Szlovákiában Diószeg, Sóssziget és Kissáros, Romániában Torda és Lovrin, Szerbiában Újvidék, Horvátországban Eszék és Zágráb bocsát ki búzafajtákat¹⁸⁵.

A búza vetésterülete Magyarországon az utóbbi években 1-1,1 millió hektár körül ingadozott. 2013-ban hazánkban, mintegy 1,1 millió hektáron aratták le az őszi búzát. A termés mennyisége elérte az 5,1 millió tonnát. A gazdálkodók átlagosan egy hektárról mintegy 4,7 tonna termést takarítottak be. Ez mintegy 25 százalékkal több a 2012 évi 3,7 tonnás átlagnál. A búza minősége jó, vagyis az étkezési minőség aránya meghaladja az 50 százalékot. A legutolsó tíz év termelési adatai az 1. táblázatban láthatók.

Évek	Betakarított terület 1000 ha	Termésátlag kg/ha	Összes termés tonna
2004	1 173	5 110	6 007 000
2005	1 131	4 500	5 088 000
2006	1 075	4 070	4 376 000
2007	1 111	3 590	3 987 000
2008	1 130	4 980	5 631 000
2009	1 146	3 850	4 419 000
2010	1 011	3 720	3 745 000
2011	978	4 240	4 107 000
2012	1 070	3 710	4 011 000
2013	1 088	4 700	5 032 000
Tíz év átlaga	1 091	4 247	4 640 300

1. táblázat. Búzatermesztési adatok¹⁸⁶

Az eredményekhez a hazai búzafajták révén a magyar nemesítők munkája is hozzájárult. A jó, fémszárt vetőmag használata a jövedelmező búzatermesztés egyik alapfeltétele. Sajnos az EU csatlakozás óta a fémszárt vetőmag felhasználás nagyon lecsökkent: míg 2001-ben 168 ezer tonna vetőmagot fémszártak, amely 65 ezer hektáron termett, addig 2012-ben 67 ezer tonnát a 29 ezer hektáros területéről. Ezek a számok azt is jelzik, hogy a vetőmag felújítás aránya, sajnos elég alacsony, kb. 20% körüli. A termesztésben szereplő fajták száma azonban igen nagy, és pontosan nem is határozható meg, csak becsülhető.

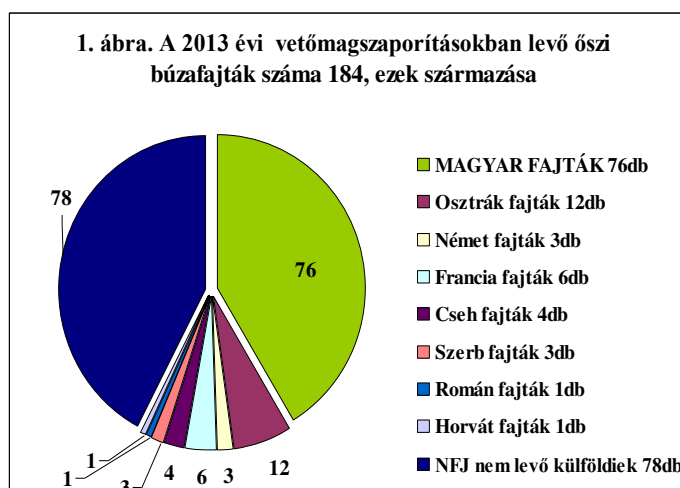
Egyik adatforrás a Nemzeti Fajtajegyzék (továbbiakban NFJ), ez a hivatalosan hazánkban engedélyezett, minősített fajták jegyzéke, a másik forrás a bejelentett vetőmag szaporítások jegyzéke. A fajták számát, a fajtaösszetételt és elterjedtséget a következőkben ezek alapján mutatom be. A magyar Nemzeti Fajtajegyzéken szereplő 159 őszi búzafajta is sok (2. táblázat), de a hazai bejelentett szaporításokban még több fajta, 183 db van (1. ábra).

¹⁸⁵ Matuz J.: Mai magyar búzafajták a Kárpát-medencében. Agrofórum. 2014, Extra 55. p. 5-9.

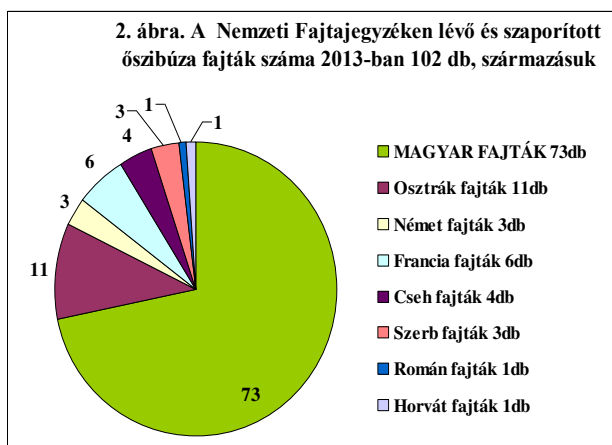
¹⁸⁶ STADAT: 4.1.16. A fontosabb szántóföldi növények betakarított területe, összes termése és **termésátlaga** (1990–). http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn007.html [2014-06-19]. adataiból számolva.

Faj	Nemzeti Fajtajegyzék	Közösségi fajtakatalógus
Őszi búza fajták	159 db	1995 db
Szaporított fajta hazánkban	102 db	63 db
Őszi durum búza fajták	7 db	528 db
Szaporított fajta hazánkban	5 db	7 db

2. táblázat. Az államilag elismert fajták száma a Nemzeti Fajtajegyzéken és a Közösségi Fajtakatalóguson (EU) 2013-ban.

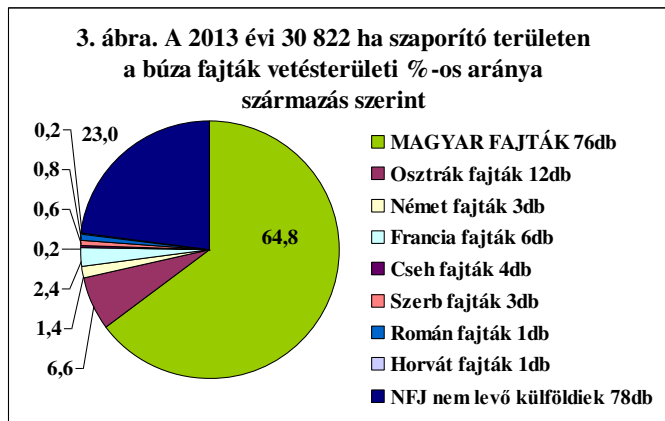

Amint látható, a 183-ból csak 77 magyar a többi külföldi, és a 106 külföldiből 78 olyan, ami nem szerepel a Nemzeti Fajtajegyzéken. A Nemzeti Fajtajegyzéken levő 159 fajtából 2013-ban csak 102-nek volt vetőmag szaporítása. A szaporított fajták megoszlását származási hely szerint a 2. ábra mutatja.

Ezen a hazai fajták aránya már lényegesen jobb. Ha a fajták szaporítási területi arányát tekintjük, a hazai nemesítésű fajták aránya még nagyobb, amint azt a 3. ábra mutatja.

Végül is milyen fajtákat termelünk itthon? Erre ad becslést a 3. táblázat.

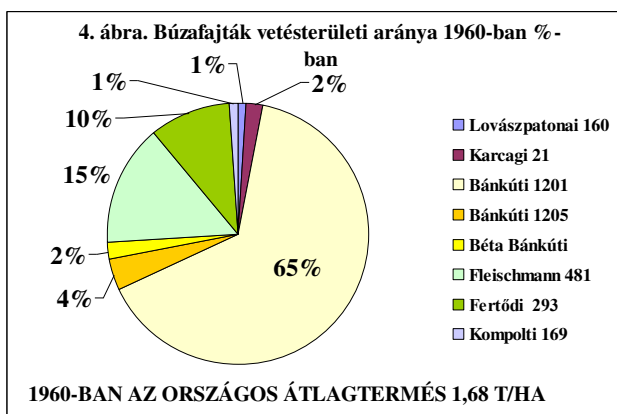
Látható, hogy pl. 2012-ben a 3. táblázatban szereplő 12 fajta foglalta el a szemlélt szaporító terület 51%-át, s a 12 fajta közül 10 magyar – martonvásáriak és szegediek és csak kettő külföldi, osztrák. Természetesen ennek a becslésnek nagyon nagy lehet a hibája, hiszen a kb. 31 ezer hektárnyi vetőmag szaporítás, nem igazán reprezentálja az 1-1,2 millió hektárnyi búza vetésterületen levő tényleges fajtaarányokat, mert igen jelentős a nem fémzárolt, után termesztett vetőmag aránya, kb. 80%.

2012	2011	2012	Fajta	2010	2011	2012
1	1	2	Mv Koló	5,8	9,4	8,53
2	2	1	GK Békés	7,6	6,9	8,26
3	4	5	GK Csillag	4,7	5,4	6,5
4	3	3	Mv Suba	5,4	5,7	5,0
5	11	23	Antonius	1,4	2,6	3,4
6	5	7	Mv Marsall	4,5	3,9	3,4
7	.	.	Mv Kolompos	.	.	3,0
8	6	11	Lupus	3,1	3,5	3,0
9	10	4	Mv Magdaléna	5	2,9	2,7
10	9	6	Mv Csárdás	4,6	3,0	2,6
11	7	21	Mv Toldi	1,4	3,3	2,3
12	12	8	GK Kalász	4,2	2,6	2,2

3. táblázat. Őszi búza fajtaarányok a szemlélt alkalmas minősítésű szaporítási területek alapján¹⁸⁷

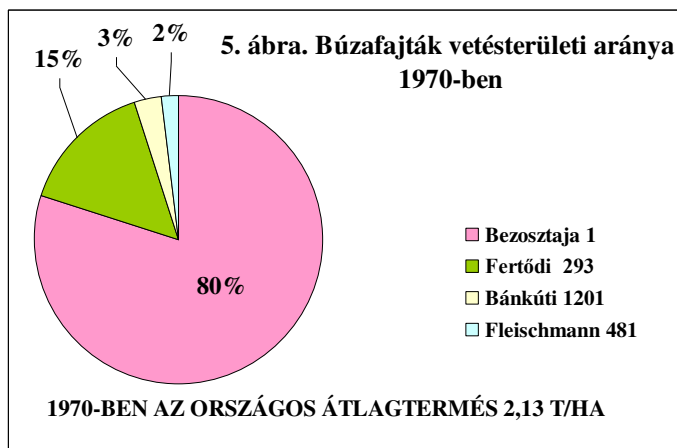
Az azonban sajnós tény, hogy évről-évre nő a külföldi búzafajták száma és területi aránya. Jó ez vagy nem? A gazdák a jövedelmezőbb búzatermesztés érdekében mindig jó és jobb fajták bevezetését igénylik. A különböző fajták és vetőmag forgalmazók egymással versenyezve küzdenek a nagyobb vetésterületekért. Amíg a terület növekedés alapvetően a fajta értékeiből (nagyobb termés, jobb minőség, jobb alkalmazkodó képesség) adódik, addig ez a verseny úgymond tisztességes és a termelő is jól jár vele. Sajnos azonban ez nem mindig így van, a tőkeerős nagy forgalmazók a gyengébb teljesítményű fajtákat is nagyterületen el tudják terjeszteni erős, agresszív marketinggel, promóciókkal. A hazai nemesítés visszaszorítása, aztán külföldi függőséghez vezethet. Nézzünk néhány példát a múltból: pl. 1960-ig csak magyar fajtákat termesztünk, külföldtől el voltunk zárva (4. ábra¹⁸⁸).

¹⁸⁷ Benke Z.: Kalászos fajtahasználat hazánkban. Agrofórum 2013. Extra-50. p. 5-7.

Az országos átlagtermés 1,68 t volt hektáronként. 10 év múlva a helyzet gyökeresen megváltozott, létrejöttek a mezőgazdasági nagyüzemek, gépesítették a búzatermesztést, ehhez új fajtákra volt szükség.

1970-ben csak 4 fajtát termesztünk, az átlag 2,13 t/ha volt (5. ábra¹⁸⁹).

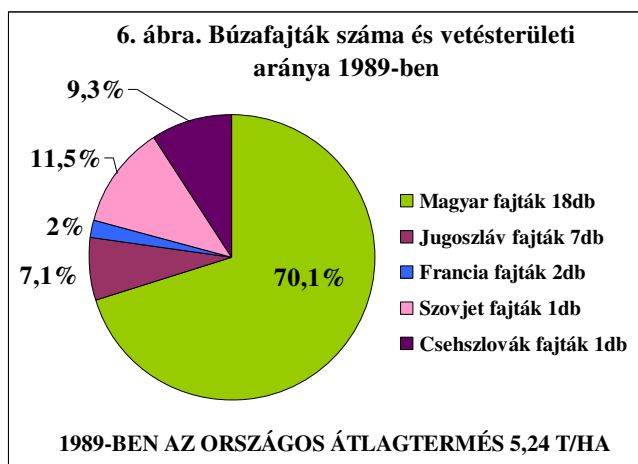

A Bezostaja 1 nagy aránya (80%) óriási veszéllyel járt, a fajta lisztharmat és rozsda érzékenysége miatt. Szerencsére a mezőgazdasági kutatást ekkoriban kezdték átszervezni, ekkor hozták létre a szegedi GKI-t, és sokkal több pénzt fordítottak Martonvásáron is a gabonafélék nemesítésére. Ennek eredményeként az 1980-as évektől kezdve a hazai fajták a meghatározók lettek. Pl. 1989-ben a magyar fajták aránya a 10 év előtti 20%-ról 70 %-ra nőtt, és az átlagtermés hektáronként 5,24 tonnára emelkedett (6. ábra¹⁹⁰).

¹⁸⁸ Koltai Á., Balla L.: *Búzatermesztés és nemesítés*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1982. p. 22,197-222.

¹⁸⁹ Koltay Árpád, Balla László: *Búzatermesztés és nemesítés*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1982. p. 22, 197-222.

¹⁹⁰ Czirák L.: Őszi búza. In „Fajtakísérleti eredmények, 1989” Szerkesztette: Lázár L. Kiadó: Mezőgazdasági Minősítő Intézet, Budapest, 1989, p. 1-10.

2013-ban a fajták vetésterületi aránya a szaporító területeken 65 % volt (3. ábra). A tényleges vetésterületi arányuk nagyobb lehet, mert egyes külföldi fajtákból csak vetőmag előállítás történik, amelyet aztán külföldre visznek. Sajnos pontos statisztika nincs, arról hogy a gazdák nem-vetőmag célra (malmi, takarmány stb.) milyen fajtákat termelnek.

A jelenlegi magyar búzafajta összetételt a két nagy nemesítő hely – Martonvásár és a Gabonakutató fajtái uralják, de tájtermesztés szempontjából fontosak a karcagi és kompolti fajták is (4. táblázat).

MARTONVÁSÁR	SZEGED	KARCAG
Pannon Prémium fajtacsoport	<u>Javító minőség, A1-A2:</u>	• Hunor
• Mv Menüett	• GK Békés	• KG Bendegúz
• Mv Toldi	• GK Ati	• KG Kunhalom
• Mv Suba	• GK Tisza	• KG Kunkapitány
• Mv Ködmön	• GK Hunyad	• KG Magor
• Mv Kolo	<u>Malmi minőség, A2-B1:</u>	• KG Széphalom
• Mv Mazurka	• GK Kalász	• Kondor
Pannon Standard fajtacsoport	• GK Élet	• Róna
• Mv Toborzó	• GK Verecke	
• Mv Bodri	• GK Csongrád	KOMPOLT
• Mv Karéj	• GK Öthalom	• Kompolti 3
• Mv Petrence	• GK Csillag	• KT Hasáb
• Mv Lucilla	• GK Hajnal	
Nagy fehérje- és sikértartalmúak	• GK Fény	HÓDMEZŐGAZDA ZRT
• Mv Béres	• GK Göncöl	• HP Árkus
• Mv Apród	• GK Petúr	• HP Pusztaszél
• Mv Csárdás	• GK Marcal	• Hajdúság
• Mv Magdaléna	• GK Szala	
Bőtermő fajtacsoport	• GK Futár	
• Mv Tallér	• GK Holló	
• Mv Marsall	• GK Kapos	
Járóbúzák fajtacsoport	• GK Vitorlás	
• Mv Karizma	• GK Berény	
• Mv Kikelet	• GK Rozi	
Kekszipari célra	• GK Garaboly	
• Mv Lepény	• GK Holló	

4. táblázat. Magyar őszi búzafajták (*Triticum aestivum* L.) 2012-13

A magyar fajták a szomszédos országokban

A magyar fajták nem csak itthon, hanem a környező országok termelőinél is megjelentek.

A külföldre kerülésnek többféle változata lehet:

- a termés exportja: évente 1-2,5 millió t
 - Bosznia, Románia, Szlovákia, Olaszország, Ausztria
- a vetőmag export: 200-2000 t
- a fajta eladása: a vetőmag termesztése külföldön történik, licenrdíjat fizetnek a fajta használatáért
- a fajta nemesítési felhasználása: gyakori

Itt a Kárpát-medencében a szomszédos országokban a martonvásári fajták közül a következőket termesztik (dr. Bedő Zoltán szóbeli közlése):

Szlovákiában: Mv-Vekni, Mv-Palotás, Mv-Magvas,

Szlovéniában: Mv-Emma, Mv-Palotás,

Horvátországban: Mv-Emese, Mv-Tamara, Mv-Magvas, Mv-Süveges, Mv-Magdaléna, Mv-Mambo,

Szerbiában: Mv-Makaróni, Mv-Suba,

Romániában: Mv-Marsall, Mv-Pálma, Mv-Magvas

A szegedi Gabonakutató Kft fajtái közül a következők találhatóak meg a szomszédos országok termelőinél:

Szlovákiában: GK Kalász, GK Garaboly, GK Holló, GK Csillag, GK Békés, GK Bétadur, GK Selyemdur, GK Verecke,

Szlovéniában: GK Élet, GK Ati, GK Ledava,

Horvátországban: GK Kalász, GK Bétadur, GK Selyemdur, GK Futár,

Szerbiában: GK Bétadur, GK Öthalom, GK Futár,

Romániában: GK Kalász, GK Góbé, GK Hattyú, GK Hargita, GK Petur, GK Békés, GK Csillag, Bani.

E magyar fajták összesített vetésterülete a szomszédos országokban évente változó: a legális vetőmagforgalomból és jogdíjakból becsülve több tízezer hektár (20-40 ezer) körül van, s ha a nem legális után termesztést is tudnánk becsülni, ez a terület valószínűleg még nagyobb lenne.

Mi nemesítők bízunk abban, hogy továbbra is a hazai fajták fogják uralni az itthoni termőterület nagyobbik részét. Nagyon nagy a verseny, hiszen az egész világgal kell versenyezni, és nem csak a fajták versenyeznek, hanem az őket futtató cégek marketingje is.

Gyakran tapasztaljuk, hogy agresszív marketinggel a hazai fajtáknál jóval gyengébb termőképességű vagy rosszabb lisztminőségű külföldi fajták is sikeresen eladhatók a magyar vetőmag piacon. Reméljük, hogy a magyar gazdák a búza fajták kiválasztásánál egyre inkább a fajták valódi teljesítményét veszik figyelembe, és nem az értékesítők csábító reklámját és ajándékait.

Összefoglaló: *A magyar búzanemesítők munkájának eredménye, hogy az 1900-tól kezdődően a nemesített fajták fokozatosan leváltották a régi gyenge termőképességű és betegségre fogékony tájfajtákat. Az 1930-as évek végére a kiváló minőségű és bővebben termő bánkúti búzák foglalták el a termelő terület nagy részét, és még 1960-ban is a hazai vetésterület 69 %-án termesztették őket. A gépi aratás elterjedésével az 1960-as évek közepére a hazai nemesítésű fajták vetésterülete jelentősen csökkent, mivel alkalmatlanok voltak a kombájnos aratásra. Ekkor először olasz, és francia majd szovjet és jugoszláv fajtákat hoztak be, és ezeket termesztették a vetésterület nagy részén egészen az 1970-es évek végéig. Martonvásáron és Szegeden az 1970-es évek elején egy új nemesítési programot indítottak el. Ennek eredményeként hamarosan megjelentek a gépi aratásra alkalmas bőtermő, jó minőségű magyar búzafajták és az 1980-as években már a vetésterület nagy részén ezeket termesztették. Ez így van most is, a hazai búzatermesztő terület kb. kétharmadán magyar fajtákat termesztenek, és a szomszédos országokban is több tízezer hektáron bizonyítják a magyar búzanemesítés versenyképességét.*